

Джерела та література:

1. Історія релігії в Україні: У 10-ти тт. – К.: Вид-во Либідь, 1999. Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – 244 с.
2. Лисенко О. Релігійна ситуація на Україні в 1941–1946 рр.: дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Лисенко Олександр Євгенійович. – К., 1999. – 480 с.
3. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації / Ю. Волошин. – Полтава: Полтавський державний педінститут ім. В. Г.Короленка, 1997. – 126 с.
4. Гордієнко В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / В. Гордієнко – К., 1999. –18 с.
5. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути, процеси та технології» / В. Войналович. – К., 2006. – 38 с.
6. Грідіна І. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Грідіна Ірина Миколаївна. – Донецьк, 2001. – 224 арк.
7. Веденєєв Д., Лисенко О. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб (1943 – 1945 рр.) / Д. Веденєєв, О. Лисенко // УІЖ. – 2012. – № 4. – С.104 – 126.
8. Шкаровский М. Политика Третьего рейха по отношению к Русской православной церкви в свете архивных материалов 1935 – 1945 гг. / М. Шкаровский. – Москва, Высшая школа, 2003. – 568 с.
9. Корнилов А. Преображение России: О православном возрождении на оккупированных территориях СССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / А. Корнилов. – Нижний Новгород, ООО Литера, 2000. – 192 с.
10. Шимон И. Сталинсказал «Да»: Новая политика советского государства в отношении церкви в период Великой Отечественной войны / И. Шимон. – Дубна, Астропринт, 2002. – 112 с.
11. Одинцов М. Власть и религия в годы войны: Государство и религиозные организации в СССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / М. Одинцов. – Москва, Высшая школа, 2005. – 312 с.
12. Величківський М. Сумні часи німецької окупації (1941 – 1944 роки) / М. Величківський // Визвольний шлях. – 1965.–№ 2. – С. 23 – 36.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1.– Оп. 23. – Спр. 1642.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 476.

Анотація

Изучено религиозное положение на территории генеральной области «Киев» в период Второй мировой войны.

Ключевые слова: оккупационный режим, Киевская область, Полтавская область, генеральная область «Киев», религия, религиозная ситуация, сотрудничество, противостояние, автономная церковь, автокефальная церковь.

Annotation

In the article the religious situation in the territory of the general field of «Kyiv» during World War II.

Keywords: occupation regime, Kiev region, Poltava region, the general area «Kyiv», religion, religious situation, cooperation, conflict, anautonomous Church, autocephalous church.

УДК 94(477)(092)

Олександр Даниленко

(Київ)

МИКОЛА ЕРСТЕНЮК – «ПЕРСОНАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР» МИКОЛИ СКРИПНИКА

Розкривається життєвий шлях та політична діяльність секретаря М. Скрипника – Миколи Ерстенюка.

Ключові слова: УСРР, народний комісаріат, народний комісар, НКЮ, НКО, репресії.

В історичній літературі досить докладно висвітлено життя та діяльність основних дійових осіб українських радянських владних органів. Водночас, поза увагою дослідників залишилась велика група службовців, які не були чиновниками чи управлінцями найвищого рангу, але відігравали важливу роль в системі державної влади Української РСР. До когорти інтелектуалів в апараті народного комісаріату освіти (наркомос), очолюваного Миколою Скрипником, можна віднести Миколу Васильовича Ерстенюка, який кілька років займав посаду помічника вченого секретаря наркомосу.

Метою статті є розглянути життєвий шлях та професійну діяльність «персонального секретаря» М. Скрипника – Миколи Ерстєнюка, доля якого трагічно обірвалась в роки сталінського терору.

Микола Васильович народився 12 грудня 1892 р. в с. Перерісль Надвірнянського повіту Східної Галичини (нині Надвірнянського району Івано-Франківської області) у багатодітній селянській родині, яка жила з хліборобської праці і сезонних заробітків. Хоч сім'я і мала десятеро дітей, але дбала про їхню освіту. Микола навчався у народній школі рідного села, а згодом закінчив класичну гімназію в Коломиї з українською мовою викладання. У 1913 р. він поступив на правничий (юридичний) факультет Львівського університету, прагнучи додатково опанувати стенографію «з метою винаходу оригінального українського скоропису» [11, арк. 4]. Упродовж 1913 – 1914 рр. юнак працював за наймом на нафтових родовищах Борислава, відомих завдяки повісті І. Я. Франка про життя робітників.

Перша світова війна, яка особливо активно точилася на території західноукраїнських земель, зруйнувала усталені основи соціального життя Галичини. Навчання в університеті довелося полишити – студент Ерстєнюк опинився на фронті. Спочатку служив у школі військових старшин австрійської армії, згодом став поручником австрійського 87-го піхотного полку. Після важкого поранення у 1916 р. його відправили на службу до Військового архіву у Відні. Там він продовжив навчання в університеті. Вивчаючи різні військові архівні справи, М. Ерстєнюк дізнався про діяльність більшовиків, які займалися «розкладницькою роботою» на фронті, відтак «став симпатиком більшовизму» [11, арк. 5]. Маючи ґрунтовні знання, добре володіючи німецькою, польською, чеською мовами, Микола Васильович читав різні періодичні видання, документи військових штабів, тому, безперечно, був добре поінформований про більшовицьку пропаганду в армії. Зізнання в «симпатії до більшовиків», напевне, визріло значно пізніше. У 1917 р. він освідчився в коханні до Христини Францівни Роштштокк, яка стала його дружиною [11, арк. 5].

Розпад у 1918 р. Австро-Угорської імперії, по завершенню світової війни, призвів до активізації національно-визвольної боротьби українського народу. М. Ерстєнюк в той час очолив українську частину Ліквідаційної комісії колишнього військового відомства Австро-Угорщини, володіючи німецькою мовою та знаннями архівної справи. У 1919 р. як хорунжий Української галицької армії (УГА), яка відступила до Чехії, М. Ерстєнюк опинився серед числа інтернованих вояків. Після відповідної політичної перевірки, а також беручи до уваги його фронтову інвалідність, керівництво УГА відправило М. Ерстєнюка до Праги на чолі санітарної місії. Там він успішно склав іспит на посаду вчителя стенографії, а трохи згодом витримав державні іспити в Карловому університеті, здобувши фах спеціаліста з кримінального права [11, арк. 5].

Упродовж 1918 – 1919 рр. М. Ерстєнюк лікувався, вчився, працював у різних містах – Відні, Німецькому Яблонному, Чеських Будійовицях, Йозефові, Празі. Серед вояків інтернованих формувань УГА у 1919 – 1924 рр. провадив більшовицьку пропаганду. У вересні 1924 р., уникаючи переслідувань і можливої депортації з Чехо-Словаччини, М. Ерстєнюк прийняв громадянство СРСР. Повноважний представник СРСР у Празі М. Левицький не заперечував проти рекомендації, яку надіслала комуністична налаштована група галичан з українського табору для інтернованих, а відтак М. Ерстєнюк вирушив через Берлін – Штеттін – Ленінград – Москву – Харків до Києва разом з політемігрантами [11, арк. 5]. Деякий час він працював секретарем бюро осередку карантинного пункту ДПУ УСРР, а 12 грудня 1924 р., тобто у день свого народження – виїхав до Харкова в розпорядження Наркомосу України.

16 грудня 1924 р. М. Ерстєнюка призначили співробітником адміністративно-фінансового відділу Народного комісаріату юстиції (НКЮ) УСРР, а 8 червня 1925 р. він став «особистим секретарем наркома юстиції Скрипника» [11, арк. 9 – 10]. 27 липня 1925 р. нарком власноруч написав наказ №203 «про виконання Ерстєнюком його (Скрипника М. О.) завдань, згідно моїх вказівок в НКЮ, дома» [11, арк. 14]. Він був прийнятий на роботу, враховуючи досвід, високу кваліфікацію, фах юриста, знання іноземних мов, стенографії. Напевно, на здоров'ї позначилися фронтові рани, тривалий переїзд, політична адаптація, а тому М. Скрипник одразу надав секретарю місячну відпустку. Можливо, мало місце повторення епопеї з прибуттям М. Скрипника в Україну. Як відомо, кремлівська влада не бажала відпускати його в Україну, тому в 1919 р. М. Скрипнику спочатку було доручено керувати Тамбовським губвиконкомом, згодом – призначено на посаду начальника особливого відділу Південно-Східного фронту. І аж на початку квітня 1920 р. оргбюро ЦК РКП(б) дозволило М. Скрипнику повернутися в Україну, та й то лише після того, як він використав 1,5 місяці відпустки [5, с. 181].

М. Ерстенюк, виконуючи основну роботу на посаді, також неодноразово звертався від імені НКЮ до ДПУ УСРР про закордонну українську пресу, а саме, про назви газет, періодичність друку, їхні адреси, наклад, політичну орієнтацію редакцій тощо [11, арк. 32]. 26 червня 1926 р. його призначили «прокурором НКЮ для доручень», але залишили особистим секретарем М. Скрипника [11, арк. 25]. Виснажлива апаратно-бюрократична робота негативно позначилася на стані здоров'я, тому протягом серпня-вересня 1926 р. М. Ерстенюк лікувався в Одесі, з діагнозом «малокрів'я, недостача харчування, неврастенія» [11, арк. 31]. До роботи він повернувся лише 8 жовтня 1926 р., займався упорядкуванням особистого архіву М. Скрипника та в цілому Наркомюсту УСРР, виїздив у відрядження до різних міст за дорученням наркома юстиції і генпрокурора України.

Призначення М. Скрипника наркомом освіти змусило М. Ерстенюка пристосовуватись до нової системи роботи. 16 березня 1927 р. його запросили до «особистого секретаріату Скрипника» на посаду помічника ученого секретаря з окладом 210 крб. [11, арк. 39]. Вченим секретарем НКО УСРР був Й. Зозуляк [11, арк. 39], як і М. Ерстенюк, галичанин, тобто оточення «неблагонадійне», особливо на думку запопадливих депеушників. Вони, як свідчать праці сучасних дослідників [2; 7], прискіпливо вивчали активність української інтелігенції, діяльність місцевих посадовців і особливо уважно слідували за поведінкою західноукраїнської політеміграції, яка працювала в державних органах влади.

Виконуючи різні доручення наркома, М. Ерстенюк не виступав у пресі з численними статтями, на противагу своїм землякам – Бадану, Хвилі, Зозуляку та іншим. Це був освічений чоловік, дисциплінований апаратник, досвідчений чиновник і енергійний виконавець. М. Скрипник тримав його біля себе не випадково. Мати в апараті людину, яка володіла іноземними мовами, орієнтувалася в політичних подіях української еміграції, знала архівну справу, стенографію – було цілком необхідно для інтенсивної суспільно-політичної діяльності наркома освіти, який не приховував від громадськості високих професійних якостей свого помічника. Показовий епізод стався влітку 1930 р., коли до НКО УСРР звернулися представники есперантського гуртка з Донбасу, які просили підтримки у М. Скрипника для поширення есперанто в Україні. Останній вважав шкідливою «есперантську теорію про анаціональність і про анаціональну есперантську культуру», закликаючи для боротьби з нею. «У мене нині був представник Сталінського бюро есперантистів, – писав на сторінках газети «Комуніст» М. Скрипник, – і мій секретар Ерстенюк, що говорить багатьма мовами, в тому числі й есперантом, звернувся до представника бюро есперантською мовою» [10]. Тут же виявилось, що есперантист «по-есперантськи не говорить, він і по-українськи не говорить, а виключно тільки по-російськи... але вимагав запровадження по всіх школах обов'язкової есперантизації. Ця есперантизація, – підсумував Скрипник, – йде проти українізації».

Контакти М. Скрипника з М. Ерстенюком, які тривали протягом 1924 – 1933 рр., були творчими і діловими. Принаймні, нарком був задоволений з того, що всі його промови, виступи, репліки, стенографічно ретельно опрацював помічник. Іноді М. Ерстенюк виконував і неформальні доручення. Так, в 1926 р. до України прибув визначний тенор, широко відомий на той час у світі – Михайло Голинський, на долю якого випала велика честь прилучитись до утворення і становлення Державних оперних театрів в Харкові, Києві і Одесі. На вокзалі в Харкові його зустрічав саме Микола Ерстенюк, який пізніше був причетний і до знайомства М. Голинського з наркомом М. Скрипником.

Без перебільшення можна стверджувати: «особистий секретаріат» наркома М. Скрипника, що склався переважно з співробітників-галичан (О. Бадан-Яворенко, М. Ерстенюк, Й. Зозуляк), поряд з іншими функціями, виконував і роль своєрідного «Галінформбюро», тобто інформаційно-аналітичного центру, де збиралася і згодом поширювалася інформація про культурно-мистецьке, наукове й суспільно-політичне життя західноукраїнських теренів. Не лише скрипниківський НКО неодноразово ініціював масштабний проект спрямування до УССР 1500 галицьких педагогів – українців, аби надолужити кадрову нестачу учительських сил в радянській Україні, але й аналогічні задуми (щоправда, кількісно скромніші) мали й Наркомат охорони здоров'я республіки – щодо медиків-галичан, ВРНГ УССР – стосовно західноукраїнських інженерів.

Однак масові репресії проти освітян, які розпочалися з процесу СВУ в 1930 р., цілком змінили «творчий клімат» в НКО. В коридорах центральної освітньої установи республіки запанував страх. Він виявився небезпідставним – сотні співробітників його апарату та науково-дослідних установ опинилися за ґратами. Наприкінці лютого 1933 р. арештували і М. Ерстенюка, якого вважали активним членом контрреволюційної організації.

Дослідники масових репресій проти західноукраїнської інтелігенції вважають, що М. Ерстенюка арештували 19 лютого, хоча в його архівно-слідчій справі вказується інша дата – 20 лютого. Безперечно, для трагічної долі особистого секретаря один день нічого не вирішував, але ця розбіжність може мати принципове значення для з'ясування позиції самого наркома освіти. Його помічник, як свідчать документи Наркомосу, 20 лютого перебував на цій посаді [11, арк. 38]. 19 лютого 1933 р. М. Скрипник, який, вірогідно, знав про можливий арешт свого секретаря, видав постанову про звільнення його з цієї посади. Цей документ, який вперше навів український історик О. С. Рубльов, вартий того, щоб його процитувати повністю:

«1. Тов. Ерстенюк виявляв занадто зацікавлення моїм листуванням, зокрема таємним, так що мені пришлося вже більш двох років тому дати спеціального наказу, за яким встановлюється порядок одержання мого листування і за яким тов. Ерстенюкові права одержання мого листування не було надано.

2. Всупереч цьому наказові тов. Ерстенюк в минулому році знову одержав декілька таємних листів до мене. Після цього всього мною було дано категоричне заборонення йому приймати будь-яких таємних листів для мене і заборонено йому було доступ до таємного листування.

3. Оскільки тов. Ерстенюк міг зі [закреслено «всіма»] моїми документами ознайомлюватися, приходючи до мого мешкання. Мною було пропоновано йому вже два роки тому приходити до мене виключно за моїм викликом.

4. Тов. Ерстенюк, виходячи за рямці того, що йому було предоставлено, вельми ретельно записував стенографічне всілякі розмови, зокрема на політичні теми, що при них він був присутній, остільки, що мені прийшлося років зо два тому заявити категорично, що це записування прийняло неприпустимий характер стеження, тим паче, що мета такого записування була цілковито не виявлена.

5. Кімната тов. Ерстенюка, як секретаря мого в Наркомосі, водночас служила йому мешканням для низки побачень і розмов з різними приходжими людьми в питаннях, що нічого спільного не мають з роботою його як секретаря.

6. Тов. Ерстенюк видавав з мого архіву стороннім особам довірені йому документи без мого дозволу. Всі ці і ціла низка інших більш значних і більш дрібних фактів поступово привели до того, що початковий сумнів, що викликала поведінка тов. Ерстенюка у мене, перетворився на недовір'я, а недовір'я те стало врешті недовір'ям політичним.

Отже ухвалюю:

1. Тов. Ерстенюка М. В. звільнити з посади мого секретаря.

2. Звернутися до Зав[ідуючого] спец[іальним] сектором ДПУ тов. Азарова з проханням провести перевірку, які таємні пакети від фельд'єгера зв'язку ДПУ для мене одержав тов. Ерстенюк і які з них були здані назад до ДПУ.

Народній комісар освіти УСРР [М. Скрипник]» [7, с. 292].

Цей документ вказує на те, що М. Скрипник, звертаючись до спецсектору ДПУ з проханням провести перевірку М. Ерстенюка, фактично «здав» свого підлеглого, якому упродовж дев'яти років «абсолютно у всьому довіряв» [7, с. 292]. Особистий секретар наркома не подавав натяку про «шкідницьку роботу», сумлінно виконував різноманітні доручення М. Скрипника, нотував його промови, досить часто стенографував засідання колеги Наркомосу та інші офіційні зібрання. В липні 1930 р., коли відбувалася чистка кадрового складу НКО УСРР, «стенографіст-секретар» зазначав, що нарком «своєчасно» реагував на «всі політичні кампанії» [11, ф. 539, оп. 16, спр. 676, арк. 18]. Водночас, є дані, що після арешту М. Ерстенюка нарком спішно виїхав до Москви, де 23 лютого відбулась зустріч зі Сталіним, на якій основним було питання про долю персонального секретаря М. Скрипника. Ця понад пів-годинна розмова не принесла жодних результатів, а вже 28 лютого 1933 р. М. Ерстенюк начебто заявив слідчим ОГПУ: «Націоналістична діяльність Скрипника підбурювала мене та інших членів УВО до нашої контрреволюційної діяльності».

Серед учасників змови, нібито фінансованої «польськими поміщиками і німецькими фашистами», крім М. Ерстенюка, був О. Шумський, перший лідер «націонал-ухильників» в українській комуністичній партії та ціла група провідних діячів української культури, науки та представників інтелектуальної еліти. В «обзорной справке», яку підготували органи ДПУ, постала його контрреволюційна шкідницька діяльність. При обшуку на квартирі М. Ерстенюка було виявлено документи для М. Скрипника з грифом «цілковито таємно» [3, арк. 198]. Серед різних паперів знайдено збірник пісень «Ще не вмерла Україна», а також протокол засідання секретаріату

ЦВК СРСР від 13 грудня 1932 р., окремі секретні постанови РНК УСРР, листування Наркомюсту. Їх наявність у особистого секретаря М. Скрипника – справа зрозуміла і цілком нормальна, але для ДПУ УСРР це був компромат, який дозволяв максимально розгорнути процес масових репресій. Вже 21 лютого 1933 р., як зазначалося в «обзорной справке», М. Ерстенюк подав заяву до колегії ДПУ з власними зізнаннями, де визнавав причетність до контрреволюційної організації, яка була створена в Йозефівському таборі для інтернованих. Його приїзд до УСРР під виглядом політемігранта виявився спецзавданням, а вступ до комуністичної партії був політичним прикриттям. Перебуваючи на відповідальних посадах в уряді УСРР, він нібито передавав секретні документи польському консульству, а також дипломатичним представництвам інших країн – Італії, Чехії, Німеччини. В цьому йому начебто допомагали О. Бадан-Яворенко та інші галичани. Ще у 1922 р. М. Ерстенюка буцім-то завербували до «Української військової організації» (УВО), яка, за твердженням В. Балицького, «очолювала повстанську, шпигунську і диверсійну роботу, а також організацію саботажу в сільському господарстві» [12]. Витяги з протоколів допитів М. Ерстенюка цитувала Т. Постоловська – дружина П. Постишева [6].

За свідченням одного з ув'язнених, колишнього директора видавництва «Молодий більшовик», виходець з УКП М. Грицяя, головних фігурантів у «справі УВО» допитували особисто Балицький з Постишевим [4, с. 155 – 156]. Згодом на червневому пленумі ЦК КП(б)У Постишев «викрив антирадянську, контрреволюційну роботу шкідників, шпигунів Яворських, Баданів, Максимовичів, Ерстенюків, Шумських та Солодубів» [1]. Крім цього, на завершення своєї промови Постишев відверто нахвалювався, що М. Скрипникові грозить така сама доля, яка спіткала «таких шкідників, як Яворський, Бадан, Максимович, Ерстенюк, Шумський, Солодуб і т. д., котрі на Україні насаджували буржуазну культуру Донцових, Єфремових, Грушевських тощо» [9].

Майже дев'ять місяців М. Ерстенюка утримували в слідчому ізоляторі ДПУ УСРР, а 23 листопада 1933 р. судова трійка ДПУ винесла вирок – 8 років виправних трудтаборів [3, арк. 197]. Його етапували на Соловки (лагпункт «Кремль»), де він перебував в одиночній камері спецізолятора. 14 жовтня 1937 р. особлива трійка УНКВС СРСР по Ленінградській області визнала М. Ерстенюка причетним до контрреволюційної організації, яка прагнула на Соловках об'єднати всі націоналістичні елементи для налагодження зв'язків з тими, які залишилися на свободі, відтак разом з іншими 210 в'язнями його присудили до розстрілу. Вирок було виконано 1 листопада 1937 р. поблизу засніженого Медвежогорська в урочищі Сандармох [8]. М. Ерстенюка було реабілітовано в серпні 1989 р. [7, с. 293].

Джерела та література:

1. Вісті ВУЦВК. – 1933. – 30 червня.
2. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки. – К., 1991. – 344 с.
3. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 6452.
4. Дорошко М. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917 – 1938 рр.). – К., 2008. – 368 с.
5. Єфіменко Г. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік. Монографія. – К., 2012. – 367 с.
6. Постоловська Т. Особливості класової боротьби на Україні в період між XVI і XVII партз'їздами, розгром контрреволюційних організацій і роль органів юстиції в розгромі // Під марксо-ленінським прапором. – 1934. – № 1. – С. 58 – 60.
7. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. – К., 1994. – 349 с.
8. Сандармох: 75 років від дня загибелі, ч. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://100krokiv.info/2012/10/sandarmoh-75-rokiv-vid-dnya-zahybeli-ch-2> .
9. Свобода. – 1933. – 17 липня.
10. Скрипник М. Есперантизація чи українізація // Комуніст. – 1930. – 19 червня.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 2482.
12. Шаповал Ю. «Повелительная необходимость»: рік 1933 // День. – 2003. – №19

Аннотація

Раскрывается жизненный путь и политическая деятельность секретаря Н. Скрипника – Николая Эрстенюка.

Ключевые слова: УССР, народный комиссариат, народный комиссар, НКЮ, НКО, репрессии.

Annotation

Way of life and political activity of Mykola Erstenyuk are discovered in the article. In 1925 – 1927 M. Erstenyuk was personal assistant of people's Commissar of justice (later – education) Mykola Skrypnyk.

Keywords: USSR, people's Commissariat, people's Commissar, PCJ, PCE, repressions.

УДК 94:37(477-25)«1941/1943»

**Катерина Двірна, Анастасія Демиденко
(Київ)**

ОСВІТА В ОКУПОВАНОМУ КИЄВІ (1941 – 1943 рр.)

Досліджено освітню політику німецького окупаційного режиму протягом 1941 – 1943 рр. та особливості її реалізації в м. Києві. Розкрито діяльність навчальних закладів (школи, гімназії, інститути, професійні школи), зміст та систему освіти.

Ключові слова: освіта, німецький окупаційний режим, народна школа, вищі навчальні заклади, Київ, система освіти, освітянська політика, правова система.

Звернення сучасних досліджень до проблематики Другої світової війни набувають в даний час особливої актуальності. Становлення окупаційного режиму та реалії політики німецької влади на захоплених територіях України вимагають більш ретельного вивчення, науково виважених підходів та об'єктивних оцінок. Серед таких проблем є освітня політика та її реалізація як в масштабах всієї України, так і на регіональному рівні.

Донині не існує дослідження, в якому мав би місце аналіз окупаційної політики в освітній сфері м. Києва, що й зумовило вибір теми статті. Вивчення цієї проблеми розширить дотеперішні уявлення стосовно процесів, які відбувалися в окупованому Києві і сприятимуть формуванню більш повного і цілісного їх сприйняття. Аналіз системи освіти, напрямів освітньої політики, підходів окупаційної влади до різних верств населення протягом 1941 – 1943 рр. дасть можливість глибше вивчити є питання.

Протягом 1941 – 1943 рр. система освіти та освітянські заклади як в м. Києві, так і по всій території України вцілому пройшли тяжкі випробування, адже війна відповідно до «нових умов» внесла суттєві корективи. Ця проблема знайшла висвітлення у загальних працях з історії України періоду Другої світової війни, документальних виданнях, архівних збірниках. Особливий інтерес для нас мають розвідки М. Коваля [1], В. Косика [2], М. Коваля і П. Медведка [3], О. Іванова та І. Іванькова [4], В. Ленської [5], Б. Єржабкової [6], О. Потильчака [7], а також новітнє видання «Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення» [8].

Освітня політика, яку проводили нацистські загарбники на окупованій території України, була спрямована на те, щоб поставити українців у становище духовного пригнічення. Розробляючи її, вищі посадові особи Третього Рейху, все ж допускали можливість функціонування на окупованих українських землях лише системи початкової освіти.

Готуючи колонізацію України, Німеччина не тільки забороняла тут політичну діяльність, а й різко обмежувала її у культурно-освітній, духовній та соціальній сферах. Щодо планів німців стосовно освітньої політики, то А. Гітлер наголошував: «...загальна освіта є розкладаючою отрутою. Тому кожен стан буде мати свій рівень освіти. Широком масам рабів буде надане благодіяння бути неписьменними» [5, с. 56]. В свою чергу Гімлер зазначав: «...покірність німцям, чесність, старанність і слухняність є Божою заповіддю. Вміння читати я вважаю необов'язковим. Щорічно повинна проводитися фільтрація дітей у віці від шести до десяти років для відбору повноцінних і неповноцінних дітей» [5, с. 87].

До початку війни в м. Києві працювало 149 шкіл, в яких навчалося 96495 учнів. Заняття в школах проходили у три зміни. У 1941 р. в м. Києві працювало 4058 учителів, функціонувало 104 дитячих садки, в яких виховувалося 8200 дітей, 19 дитячих будинків, в яких було 2455 вихованців. Фахівців з вищою освітою готували десятки вузів столиці [9, с. 145].

Зауважимо, що вже на початковому етапі війни з нацистською Німеччиною Наркомосу України в глибокому тилу довелося розв'язувати складне завдання евакуації шкіл та вузів. 27 червня 1941 р. було прийнято постанову уряду СРСР «Про порядок вивезення і розміщення людських контингентів і цінного майна». Згідно з нею в перші дні війни почалася евакуація з Києва вищих та низки середніх навчальних закладів, наукових установ, десятків тисяч населення, особливо дітей та підлітків [10, арк. 67].

Руйнуючи мережу радянських шкіл, окупанти почали відкривати свої початкові, так звані народні школи. Вважалося, що навчання у цих школах охоплюватиме частину дітей віком до 11